

9. Лисенко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Лисенко Володимир Васильович. – К., 1997. – 428 с.
10. Иерусалимов И. А. Информационное обеспечение научно-технических достижений в расследовании преступлений : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Иерусалимов Игорь Александрович. – К., 1997. – 239 с.
11. Косолапов В. В. Информационно-логический анализ научного исследования / Косолапов В. – К. : Наукова думка, 1968. – 147 с.
12. Іщенко А. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів / Іщенко А. В., Красюк І. П., Матвієнко В. В. – К. : НАВСУ, 2002. – 212 с.
13. Современный словарь иностранных слов. – М. : Мартин, 2005. – 847 с.
14. Новый энциклопедический словарь. – М. : Рипол классик, 2005. – 1455 с.
15. Богданов А. А. Тектология (Всеобщая организационная наука) : в 2-х кн. / редкол. Л. И. Абалкин (отв. ред.) и др. / Отд-ние экономики АН СССР. Ин-т экономики АН СССР. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 1. – 304 с.
16. Новиков А. М. Методология / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – М. : СИН-ТЕГ, 2007. – 668 с.
17. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь ; ВТФ Перун, 2001. – 1440 с.
17. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К. : Юридична думка, 2007. – 992 с.

УДК 343.982

М. В. Кривонос, ад'юнкт ад'юнктури Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка

УЧАСТЬ СПЕЦІАЛІСТА В ПРОВЕДЕННІ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано механізм залучення спеціаліста до участі в кримінальному провадженні. Зазначено окремі недоліки регламентації процесуального статусу спеціаліста і сформовано авторські пропозиції щодо їх усунення.

Ключові слова: кримінальне судочинство; спеціальні знання; участь спеціаліста; технічна допомога; консультації; роз'яснення.

Проанализирован механизм привлечения специалиста к участию в уголовном производстве. Выделены отдельные недостатки регламентации процессуального статуса специалиста и сформированы авторские предложения по их устранению.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство; специальные знания; участие специалиста; техническая помощь; консультации; разъяснения.

© М. В. Кривонос, 2013

In the article mechanisms to attract specialist in criminal proceedings. Highlight some drawbacks regulation procedural status of expert authors and generated proposals for their elimination.

Key words: *criminal justice; expertise; participation specialist; technical assistance; advice; explanations.*

Постановка проблеми. Новий Кримінально-процесуальний кодекс України (надалі – КПК України) закріпив оновлену модель змагального кримінального судочинства, яке “не визнає” істину та має своїм призначенням захист особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження було застосовано належну правову процедуру.

Цілеспрямована діяльність держави, орієнтована на реалізацію подібного призначення, пріоритетним напрямом передбачає розширення перспектив для використання досягнень науки і техніки в доказуванні за кримінальними провадженнями. Інститут спеціаліста є важливим каналом їх залучення у кримінальне судочинство.

У період глобальних змін у кримінальному процесуальному законодавстві України, викликаних судовою реформою, інститут спеціаліста потребує нових теоретичних розробок, удосконалення організаційно-правових засад функціонування, узгодження з новими принципами кримінальної процесуальної діяльності. Зокрема, серед останніх, які істотно впливають на функціонування інституту спеціаліста, слід назвати:

– впровадження принципу змагальності кримінального провадження (ст. 7 КПК України);

– ліквідацію стадії порушення кримінальної справи;

– впровадження інституту негласних слідчих (розшукових) дій;

– диференціацію кримінально-процесуальних форм: 1) спрощених проваджень – особливого порядку прийняття судового рішення при згоді обвинуваченого, що був представлений захисником з розглядом обвинувального акта, і якщо потерпілий не заперечує проти такого розгляду (без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження) (гл. 30, ст. 381–382); особливого порядку прийняття судового рішення при укладенні таких угод: а) про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим; б) між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання невинуватості (гл. 35); 2) проваджень, що виражаються в наданні додаткових процесуальних гарантій обвинуваченим:

• провадження судом присяжних (гл. 30, § 2);

• кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення (гл. 36 КПК);

• кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб (гл. 37 КПК);

• кримінальне провадження щодо неповнолітніх (гл. 38 КПК);

• кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру (гл. 39 КПК);

• кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю (гл. 40 КПК).

Однак модель інституту спеціаліста, закладена розробниками нового КПК, містить певні недоліки правового характеру. Зокрема, подальшого вдосконалення потребують питання

моменту набуття процесуального статусу, обсягу компетенції та закріплення результатів діяльності. Крім цього, не простежується чіткого механізму реалізації всіх можливостей спеціаліста в рамках кримінального провадження, що свідчить про актуальність статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми процесуального статусу спеціаліста та правової регламентації його участі в кримінальному судочинстві в різних аспектах розглядалися у працях: Б. М. Бішманова, В. С. Бондаря, О. О. Бондаренка, А. І. Вінберга, О. О. Волобуєвої, В. Г. Гончаренка, О. М. Зініна, А. В. Іщенко, П. П. Іщенко, В. В. Коваленка, В. К. Лисиченка, В. М. Махова, Е. Б. Мельникової, Б. В. Романюка, М. Я. Сегая, В. О. Снеткова, О. О. Ейсмана, М. Г. Щербаковського та багатьох інших. Науковці заклали теоретичні основи вдосконалення процесуального положення та участі спеціаліста в кримінальному судочинстві. Однак в умовах реформування національного кримінального процесуального законодавства, адаптації його до європейських стандартів теоретичні положення процесуального статусу спеціаліста і механізму його участі в кримінальному процесі потребують подальшої розробки.

Мета статті полягає в аналізі положень кримінального процесуального законодавства України та юридичної літератури в частині регламентації процесуального статусу спеціаліста, напрямів використання його спеціальних знань для ефективнішого виконання завдань кримінального судочинства.

Виклад основного матеріалу. Нині правові підстави для залучення спеціалістів у кримінальний процес виділяють: кримінальне процесуальне законодавство; закони України, які регламентують діяльність правоохоронних органів, міжвідомчі та відомчі нормативні акти.

Кримінальне процесуальне законодавство за своєю природою – це основа для всіх інших нормативних актів, які передбачають можливість використання допомоги спеціаліста в боротьбі зі злочинністю. З огляду на верховенство кримінального процесуального закону в ньому повинна бути відображена вся різноманітність засобів та методів, які ґрунтуються на спеціальних знаннях. Інші ж закони та підзаконні нормативні акти мають регулювати використання лише специфічних засобів, зумовлених характером відповідної діяльності. Такий порядок правового регулювання забезпечував би взаємозв'язок нормативних актів, одноманітність у використанні термінології, виключав би різночитання й дублювання та, як наслідок, суперечності в практиці використання.

Участь спеціаліста в кримінальному судочинстві регламентовано ст. 71, 228, 236, 237, 240, 245, 360 КПК України. У ролі спеціаліста може виступати будь-яка особа, що володіє спеціальними знаннями й навичками застосування технічних та інших засобів, може надавати консультації під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, які вимагають відповідних знань і навичок (ч. 1 ст. 71 КПК). Законодавець не вказує, але має на увазі, що такі знання можуть бути з будь-якої галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла [1, 187] та обов'язково повинні бути професійними. Крім володіння такими знаннями, спеціаліст має бути компетентним і не зацікавленим у результатах кримінального провадження (ст. 77, 79 КПК).

Участь спеціаліста в процесуальних діях прямо пов'язана з питанням визначення доцільності його залучення. Чинний КПК називає лише рекомендовані напрями використання спеціальних знань фахівця (надання технічної допомоги сторонам провадження та суду, а також консультації зі спеціальних питань). У юридичній літературі зазначається, що рішення про залучення спеціаліста має бути виправдане інтересами розслідування. Виділяються ситуації, які обумовлюють необхідність їх обов'язкового залучення: проведення слідчих (розшукових) дій стосовно злочинів зі складною слідвою картиною; необхідність виявлення

та фіксації невидимих і слабовидимих слідів; використання методів фіксації, пов'язаних із застосуванням складних техніко-криміналістичних засобів та методів; необхідність вирішення складних тактичних і організаційних питань [2, 27–28]. Проблема доцільності залучення спеціаліста має вирішуватися в кожному конкретному випадку з урахуванням категорій існуючих доказів та тих, які планує отримати слідчий; наявності необхідного фахівця; готовності фахівця і потрібних науково-технічних засобів [3, 31].

Установивши необхідність залучення спеціаліста, уповноважена особа направляє виклик (ст. 133 КПК) відповідному фахівцю або керівнику установи (організації), де така особа працює. Виклик здійснюється шляхом його направлення поштою, електронною поштою або факсом, телефоном, телеграмою чи іншим способом, не пізніше, ніж за три дні до дати, коли спеціаліст зобов'язаний прибути (ч. 1, 8 ст. 135 КПК). При цьому закон не визначає винятків для порядку виклику таких осіб у ситуаціях, які обумовлюють необхідність їх негайного залучення для участі в невідкладних слідчих (розшукових) діях. У виклику спеціалістові повідомляється про: вид слідчої (розшукової) дії, час і місце її проведення; перелік дій, які необхідно виконати з його допомогою, та інші відомі обставини, на підставі яких він зможе підготувати необхідне технічне обладнання, пристрої та прилади.

Порядок виклику компетентної особи у функції спеціаліста безпосередньо пов'язаний з моментом набуття процесуального статусу. Саме в цей момент в особи, яка володіє спеціальними знаннями, з'являються передбачені законом процесуальні права та обов'язки фахівця. В юридичній літературі дана проблема однозначно не вирішена. Проаналізувавши позиції О. В. Качалової [4, 135], А. П. Рижакова [5, 35], А. В. Іванової [6, 139], А. А. Ісаєва [7, 94] та інших вчених, вважаємо, що часом набуття процесуального статусу спеціаліста необхідно вважати момент отримання виклику фахівцем, що прямо передбачено питаннями відповідальності спеціаліста за неявку за викликом без поважних причин. Статус фахівця залишається в особи й після закінчення процесуальної дії, до участі в якій він запрошувався. Він має право відмовитися від участі у процесуальній дії, якщо не володіє необхідними спеціальними знаннями чи вважає себе якоюсь мірою зацікавленим у результатах вирішення кримінального провадження.

Повертаючись до процесуальних форм участі спеціаліста в кримінальному провадженні, зазначимо, що законодавець не забезпечив їх належної нормативної регламентації та закріплення результатів участі, що може призводити до ускладнень на практиці. Розглянемо деякі з них.

Надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонам кримінального провадження під час досудового розслідування і суду під час судового розгляду. Можливість застосування технічних або інших засобів особою, яка володіє не тільки спеціальними знаннями, але й навичками та вміннями їх використання, робить спеціаліста в кримінальному провадженні особою, яка здатна найбільш кваліфіковано і широко їх застосовувати [5, 387]. Під час виконання даної функції фахівець не володіє процесуальною самостійністю. Він діє в межах компетенції того процесуального учасника провадження в плані використання спеціальних знань, який доручив йому певну роботу. Виконання зазначених дій, як правило, покладається на спеціаліста – співробітника Експертної служби МВС України [6, 81]. У цьому зв'язку, відповідно до п. 2.9.5 Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами і підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, спеціаліст Експертної служби МВС України несе персональну відповідальність за якісну фіксацію всієї слідчої інформації,

повноту відображених даних у протоколі огляду та схемі (плані) до нього [7]. Однак відповідно до норм КПК 2012 р. тільки слідчий повинен і може нести за це відповідальність, як організатор і безпосередній їх виконавець (ст. 40 КПК України).

У КПК введений інститут негласних слідчих (розшукових) дій, проведення окремих з них (зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; електронних інформаційних систем, здійснення аудіо-, відеоконтролю особи тощо) потребує застосування технічного обладнання, пристроїв та приладів і залучення до їх проведення осіб, які володіють спеціальними знаннями. Напевно, що це повинен бути спеціаліст (у значенні ст. 71 КПК України), однак вказівок на це серед завдань з технічної допомоги даної особи в законі не зазначено. Також незрозуміло, фахівця якого профілю знань потрібно залучати для виконання цих дій: якщо спеціаліста Експертної служби МВС України, то потрібно прописати його повноваження у відповідних відомчих інструкціях.

Факт надання безпосередньої технічної допомоги спеціалістом у всіх випадках повинен відображатися в протоколі процесуальної дії. При цьому, як наголошує П. П. Кабанова, необхідно прослідкувати за коректністю відображення результатів роботи спеціаліста і не допустити фіксації його оцінних думок щодо фактичних даних, отриманих за допомогою застосованих ним засобів [8, 26]. Адже внесення до протоколу процесуальної дії оцінних висловлювань фахівця, наприклад пов'язаних із непридатністю виявлених слідів для ідентифікації, без проведення елементарних досліджень може призвести до відмови або звільнення у призначенні судових експертиз, що може бути пов'язано з втратою ідентифікаційних властивостей об'єктів і доказової інформації.

Для недопущення такого факту ми рекомендуємо в кожному конкретному випадку залучення спеціаліста для надання технічної або іншої допомоги брати в нього письмовий звіт (пояснення) з можливістю його подальшого залучення до матеріалів справи як додатка до протоколу процесуальної дії. Законодавець, називаючи вимоги, яким повинен відповідати протокол і додаток до нього, не конкретизує їх сутність. Для того щоб інформація, яка міститься в додатку, набула юридично значущого характеру, потрібно дотримуватись певних умов. До загальних умов належать обставини, які визначають правомірність провадження процесуальної дії та порядок її оформлення: проведення процесуальної дії за матеріалами кримінального провадження; особою, яка має на це правочинність; за наявності фактичних і юридичних підстав; з дотриманням послідовності та часового режиму проведення; суб'єктного складу; процесуального порядку проведення й оформлення результатів.

Окремі умови відображають вимоги, яким повинні відповідати результати діяльності спеціаліста під час застосування техніко-криміналістичних та інших засобів. Відомості, які відображаються в додатку, повинні: а) бути зрозумілими слідчому та іншим учасникам процесуальної дії; б) сприйматися разом з об'єктами відображення; в) бути достовірними; г) не мати форму вивідного знання [9, 88–89].

Відсутність судової та слідчої практики з питань перевірки й оцінки додатків до протоколів процесуальних дій (тобто звіти чи пояснення спеціаліста) не дозволяє з повною впевненістю стверджувати про їх слушність. Поряд з цим є всі підстави вважати, що додатки повинні відповідати тим же вимогам, що й протоколи процесуальних дій, за результатами проведення яких вони були складені, для визнання їх джерелами доказів. Відповідно, недотримання вимог до їх оформлення може стати приводом до клопотань сторін про виключення додатків з числа джерел доказів. Варіантом вирішення даної проблеми може бути розробка єдиного за формою та змістом документа (наприклад, у вигляді звіту), як це пропонували О. Я. Баєв та О. О. Волобуєва [10, 180–181]. Обов'язок його складання має покладатися на

спеціаліста, який брав участь у процесуальній дії, з обов'язковим відображенням у ньому всієї послідовності проведених пошуково-пізнавальних дій і отриманих результатів.

Крім цього, не виключені проблеми під час **надання консультацій або роз'яснень спеціаліста зі спеціальних питань** сторонам процесу, що потребує використання спеціальних знань. Такі консультації або роз'яснення можуть бути представлені на будь-якому етапі розслідування або судовому розгляді кримінального провадження, як в усній, так і в письмовій формі. Вони можуть надаватися з метою роз'яснення наукових та практичних положень, коментування окремих інформативних позицій, які цікавлять сторони кримінального провадження або встановлення нових фактів, важливих для з'ясування обставин кримінального провадження [11, 104]. Спеціаліст, який дає таку консультацію, не супроводжує дії особи, яка залучила його для сприяння, а сам виступає як об'єкт дослідження, як самостійне джерело інформації [4, 47]. За своєю суттю, такі дії являють собою свідчення спеціаліста, проте в такій функції вони в законодавстві не закріплені. Під показаннями розуміють відомості щодо фактів, які особисто сприймалися підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом, надані ними в усній або письмовій формі під час допиту щодо відомих їм обставин, які мають значення для кримінального провадження (ст. 95 КПК). Серед перелічених у нормі закону осіб законодавцем не зазначений спеціаліст. Однак, на нашу думку, саме свідчення фахівця, що ґрунтуються на результатах застосування спеціальних знань та навичок, підкріплені практичним досвідом і можливістю обґрунтувати власну позицію, можуть виявитися цінними з погляду встановлення важливих для кримінального провадження фактів. Співробітники правоохоронних органів намагаються розв'язати дану проблему, допитуючи фахівця в ролі свідка, що є неправомірним. Спеціаліст і свідок – різні учасники кримінальної процесуальної діяльності, головна відмінність між якими – різний характер набутого знання. Враховуючи той факт, що в кримінальний процес допускаються тільки ті докази, які вказані в законі, то всяка інша інформація не має доказового значення. Із зазначеного випливає, що результати залучення спеціаліста з метою роз'яснення спеціальних питань, що вимагають використання спеціальних знань (консультації та роз'яснення), не можуть повноцінно використовуватися як докази у кримінальному провадженні. Тому перспективним для законодавця є розширення кола осіб, чий свідчення можуть бути використані як докази, за рахунок включення в них показань фахівця, як це передбачено в ст. 80 КПК РФ, і закріплення показань спеціаліста як самостійного джерела доказів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Механізм залучення спеціаліста для сприяння у виявленні, закріпленні та вилученні доказової інформації в кримінальному процесуальному законодавстві України ще треба вдосконалювати. Проблемні питання, які виникають у процесі використання спеціальних знань, повинні бути вирішені. Це дозволить більш ефективно використовувати можливість процесуальних дій, підвищити їх цінність і доказове значення.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / відп. ред. С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Х. : Одіссей, 2013. – 1224 с.
2. Деятельность экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел по применению экспертно-криминалистических методов и средств в раскрытии и расследовании преступлений : учебное пособие / под ред. д-ра юрид. наук, проф. В. А. Снеткова. – М. : ЭКЦ МВД РФ, 1996. – 104 с.
3. Снетков В. А. Основы деятельности специалиста экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел : учебное пособие / В. А. Снетков. – М. : ГУ ЭКЦ МВД России, 2001. – 72 с.

4. Качалова О. В. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / Качалова О. В. – М., 2002. – 139 с.

5. Большев В. Г. Специалист, его роль и значение в применении научно-технических средств при собирании доказательств по уголовному делу / В. Г. Большев, В. А. Панюшкин // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Право. – 2011. – № 1(10). – С. 377–387.

6. Соколов А. Ф. Использование специальных знаний в уголовном судопроизводстве : учебное пособие / А. Ф. Соколов, М. В. Ремизов. – Ярославль, 2010. – 106 с.

7. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : наказ МВС України від 14 серпня 2012 р. № 700.

8. Кабанов П. П. Надзор за применением научно-технических средств при расследовании / П. П. Кабанов // Социалистическая законность. – 1985. – № 12. – С. 26–27.

9. Гарисов С. М. Использование специальных знаний в судебном производстве по уголовным делам: монография / С. М. Гарисов, Е. А. Зайцева. – Волгоград : ВА МВД России, 2010. – 196 с.

10. Баев О. Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Прокурорская тактика. Адвокатская тактика : научно-практическое пособие / О. Я. Баев, М. О. Маев. – М. : Экзамен, 2005. – 320 с.; Волобуева О. О. Особливості діяльності спеціалістів і судових експертів під час досудового слідства / О. О. Волобуєва // Криміналістичний вісник. – 2006. – № 1 (5). – С. 41–46.

11. Марчак В. Я. “Консультація та роз’яснення спеціаліста” як новела в кримінальному процесуальному законодавстві України / В. Я. Марчак // Митна справа. – 2013. – № 2(86). – Ч. 2. – Кн. 1. – С. 100–105.

12. Давлетов А. Специалист в уголовном процессе: новые возможности и проблемы / А. Давлетов // Российская юстиция. – 2003. – № 9. – С. 47–48.

